

№ 619
876946/4

КОоперация

№ 619

Мисія

кооперативне
в-во "Рух"

т. 21

95 4/11

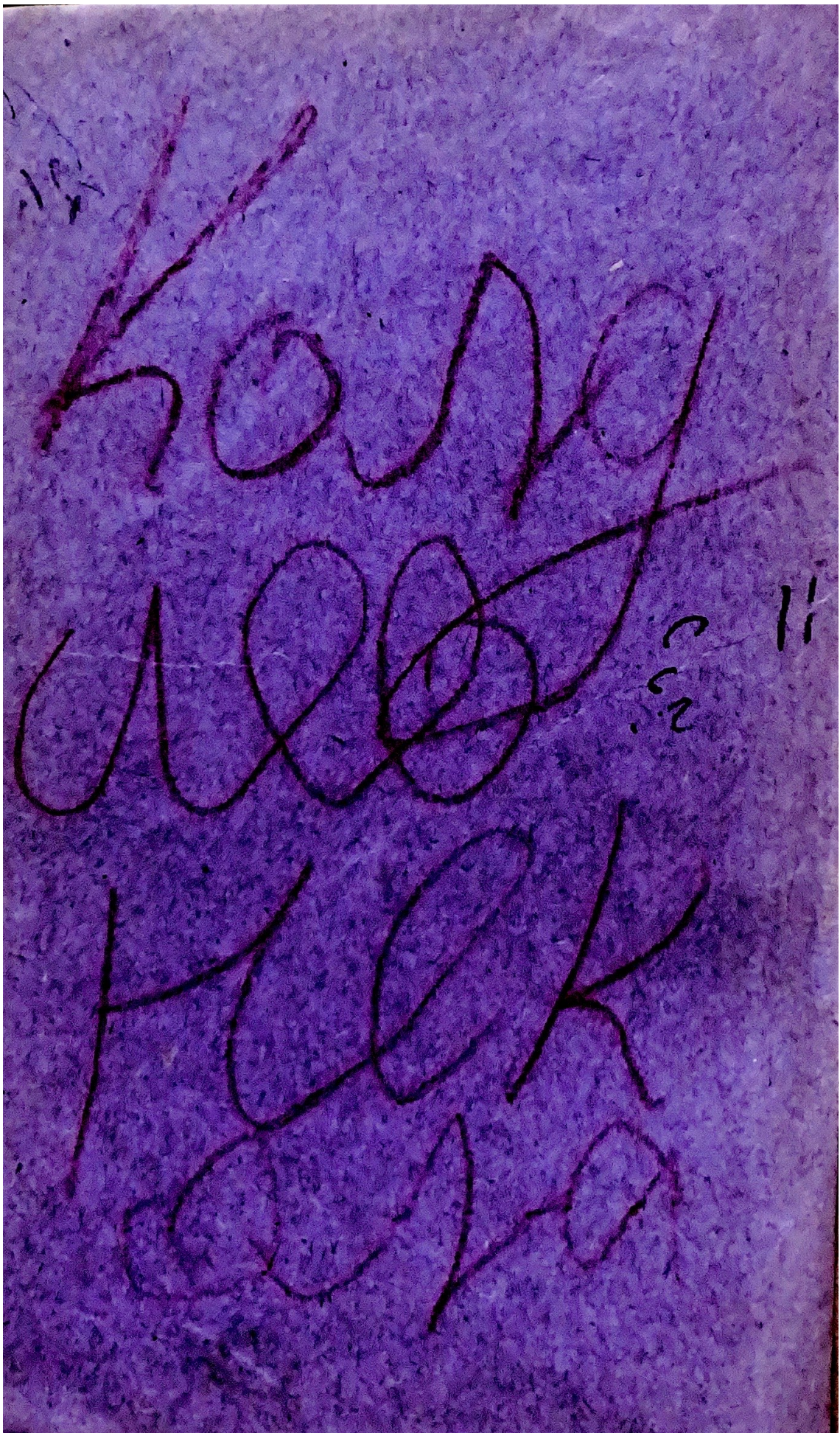
charge

NOV 18 1942

Kangaroo

Wombat

Quokka

ІВАН ФРАНКО

↑
276946

5619

~~98-86~~

⁴⁴⁵
МІСІЯ

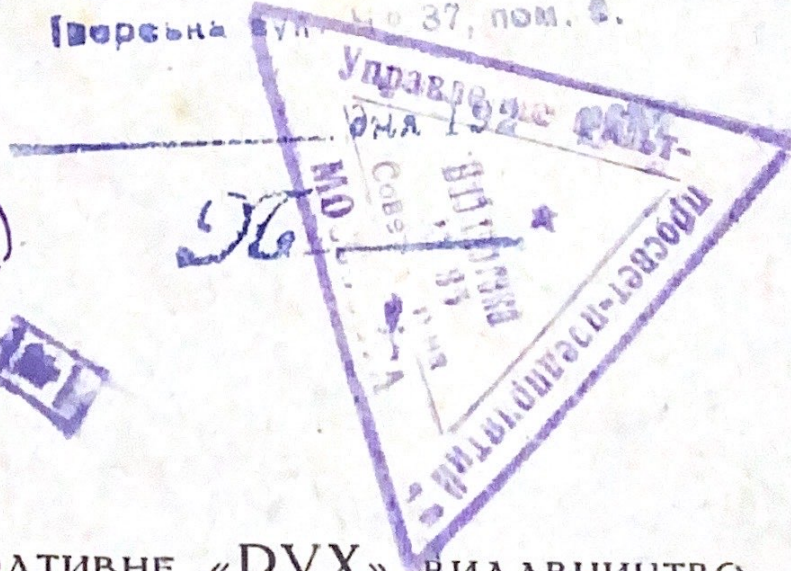
~~4348~~

~~930~~

УКРАЇНСЬКИЙ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ КЛЮВ
ім. Т. Г. Шевченка
МОСКВА,
Гварська вулиця, № 37, пом. 8.

11194

(11)

15 DEC 1929

Х
КООПЕРАТИВНЕ «РУХ» ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ — 1926

WS 7
1944

№ 1

Проверка

Харківська Школа
Друкарського Діла
ім. А. В. Багинського

Україноліт 3643. Тираж 5000
Зам. 2063

МІСІЯ

I.

Папер Гавдентій родився на проповідника і в законі Лойолі¹⁾ вважався одним із найспосібніших і найгарячіших пропагаторів. З ентузіазмом молодця і з головою, набишою езуїтськими схоластичними премудростями, лучив він практичний досвід десятилітньої дипини. Мрії про сміле апостольство й мучеництво за віру наповняли його голову і просвічували в його снах. Чудове небо Італії не манило його, чудеса і пам'ятки Риму в його очах не стояли й одного погляду. Далеко приманливішим блиском світились перед його уявою картини понурого хмарного неба, диких лісів і пустинь з живучими в них ще дикішими дикарями-поганами, а то й криваві сцени муки, порпур і смерти за віру. Ті мрії були вихідною почкою всіх його думок, не дозволяли навіть нахлюнутись якій-небудь крипиці, але, концентруючи всі

¹⁾ Закон езуїтів.

його духові спосібности до ділання в однім напрямі, виробили з нього дикого фанатики, майже не здатного спіймати хід думок, відмінних від його власних. Тільки з трудом він укривав свою яру неперимість до всіх відмінних переконань під маскою езуїтської смирности й укладности, до котрої його наломлено ще змалку.

Родився він під сільською спірхою четвертим сином убогого Мазура-халупника¹⁾ в Тарнівському окрузі. Із дитинства, проведеного в нужденній, напів розваленій «халупі», посполу з курми, коровою і телям та ще з чопирма старшими братами, голими, крикливими й завжди охочими побити його хоч кілька разів у день,—з того непринадного дитинства він виніс тільки два, майже рівночасні, але спрашенно неподібні до себе, вражіння. Одно вражіння було світле, котре майже осліпило його непривичні дитинячі очі й на ціле життя дало сильний товчок його думкам і мріям: це був короткий, кількоххвиловий побут єпископа Войтаровича в хаті його родичів. Було це зимою 1846 р., на тиждень перед страшною різнею²⁾. Єпископ, їдучи кудись, за-

¹⁾ Мазур—так називають польських селян в західній Галичині; халупник—той, що має лише хату (халупу), або винаймає її в другого.

²⁾ 1846 р. був вибух польських селян в західній Галичині, т. зв. Мазурська різня, проти польських панів, що готували повстання й старалися втягнути селянство. Австрійський уряд провокаціями цей рух незадоволених селян направив проти польських панів-повстанців, і селяни устроїли велику різню панів.

блудив у снігових заметах і ледве добився до їх хапи, що стояла досить оддалік на краю села. Хоч і як нужденна була па ліп'янка, то все-таки промерзлому і майже недужому владиці пожаданий був який-такий відпочинок. Він увійшов до хапи, а коні його з саньми остались на дворі, бо не було шопи, де-б можна було їх примістити. Папер Гавденпій, що поді ще звався по-просту «Симек», разом з іншими дітьми заліз за піч, де всі четверо збилися в одну недвижну, перелякану й зачудовану купку. Він паміть, що бачив, як батько його впав на коліна перед владикою й цілував його снігом обліплені чоботи; як мапи розпалила скіпки на припічку, з котрих дим, мов навмисне, попер просто їм, дітям, в очі, і на тім вогні поставила череп'яну ринку, набила до неї кілька (останніх в хаті) яєць і почала з них смажити єпископові яєчницю, і як він, малий, почувши незвичайний та принадний запах тої справи, на живопі підповз до мапері й шепнув до неї (але так, що чути було на всю хату): «Мамо, а ја гупке wylize!»¹⁾ — за що мапи рівно-ж досадно шепнула до нього: «А nie rójdzies ty, ciagachu, bo ci pan biskup skóge wylize!»²⁾. Конечно, коли єпископ скінчив яєчницю, ринка дісталась таки йому до вилизання, а він сам і досі не знає, що було головним змістом того свіплого й сильного вражіння його дитинства: чи

1) Мамо, а я ринку вилижу!

2) А не підеш ти, байстрюку, бо тобі пан біскуп шкуру вилиже!

вид пишного убору й поважної постави єпископа, чи вилизана після його підвечірку від яечниці ринка?

Друге вражіння було страшне, котре мало рівно-ж сильний вплив на цілий сприй його думок. Були це криваві сцени різні, а власпиво тільки її наслідків. Через віконце батьківської хати бачив він стягнені до Гарнова драбинні вози з помордованими та покаліченими панами. Криваві та полупані голови звисали крізь щаблі та волоклися по снігу, лишаючи за собою сліди з крові й напівплинного мізку. Руки й ноги, обліті кров'ю, мов зі шкури обдерті, спорчали з возів на всі боки. Все инше—то була немов одна збита маса кривавого тіла, а глухі спогнання й зойки, що виривалися з тої маси, прошибали душу й подобали на зойки мучених у пеклі душ. Папер Гавдентій і досі паміть, як брапи його, вибігши украдкою босі на дорогу, найшли там і принесли до хати одне людське око, що випало з якоїсь нещасної голови. Вони, діти, з жахом дивились на те велике, криваве око, а вкінці вложили його до черепочка і сховали в якусь шпару в печі, де воно помалу висохло на малий шушеренок. Довго ще пізніше воно являлось йому в снах, величезне, оживлене, на курячих лапках, кліпало якомсь спрашенно, силувалося щось заговорити, але не могло. Від тої ранньої пори заспрягли в його душу ті криваві сцени, й пізніше, під впливом понурої аскези й темних догматів та кривавих мученицьких історій, переродились в те гаряче бажання мученицької смерти, котрим

він був перенятий, удаючися по одержанню благословенства свого генерала в далеку дорогу на північ, з великою й почесною місією—наверпати невірних еретиків.

II.

Свій вихід з-під батьківської спрїхи папер Гавдентїї досі вважає чудом. По різанїні 1846-го року настав спрашений голод. Літом не зародило, так, що вже з початком зими більша часть селян не мала що їсти. Спрашно далася в пямки Шимкові та зима; досі ще гудуть йому в ухах крики й спогнання його братчиків, що просили у родичів хліба, прокляття й слъози матери, ввижається понуре, чорне, мов земля, лице батька. Пописли морози, брапи його почали пухнути з голоду, тіло їх зробилось сине. Батько бігав десь кудись, рідко коли заходив до нещасної хапи й час від часу приносив по кусник хліба, змішаного на половину з м'якиною, коприм усі ділилися, мов манною, по кілька пригорщів зерна, копре по в ступі повкли, по на жорнах на двоє, на проє роздирали й запарене окропом їли. Тямить папер, як раз батько його приніс відкись повну пазуху сирої кукурудзи й випадково якось розсипав її по землі: і жінка і діти кинулись збирати з землі круглі, золотисті зернята, але, приписнені голодом, не могли дождатись, поки ступа розповче, а окріп розпарить їх, і збираючи зернята, поквапно, мов злодії одне перед одним, пхали їх у роти

і хрупали, мов незнапи який присмак, поки батько, побачивши це, з люпости не почастував їх ременем.

Але от зближались Різдвяні свята. Батько ставав чимраз понуріший, почав рідше виходити з хапи, а нераз цілими днями сидів під вікном, опершись ліктями о стару полупану скриню, що заступала в хаті місце стола. Вони живились тільки тим, що мапи день від дня вижебрала у багатших сусідок: часом пару картоплин, часом мищину бобу або дворічної, напів перегнилої, фасолі, від котрої у недужих дітей спрашно боліли животи. На святий вечір попис мороз,—не спало нічого їсти. Старший хлопчик зовсім занедужав: уже й їсти не просив, тільки стиха спогнав і хрипів. Спрашним тупим поглядом зиркав батько час від часу в той темний кут на печі, відки доносились ті рвучі за серце диячі спогнання.

— Jak myslis, dwugo jesse Jontek rosia-gnie? ¹⁾ — спитав він у жінки, що як раз вернула з останньої безхосенної ²⁾ хідьби по сусідах і, ціла дрижачи від холоду, скулилась на припічку, встромивши в попіл свої босі одубілі ноги.

— Gdzie ci tam dwugo! — відповіла вона. — Swysys, juz charycy ³⁾.

— No to niech sie dzieje wola boza! ⁴⁾ — сказав батько й поліз на полицю, шукаючи чогось. Мовчки цікаво слідили за кожним

1) Як думаєш, довго ще Іван (Йонтек) потягне?

2) Безхосенний—безкорисний.

3) Де там довго! Чуєш, вже харчить.

4) Ну, хай діється божа воля!

його рухом випріщені й розширені з голоду очі діпей і жінки. Осб він найшов на полиці довгий ніж-колодач, найшов під прилавком камінб і мовчки почав гострипи ніж, впромовивши його гострий кінець в варцаб¹⁾ вікна й час від часу плююючи на камінб.

— Swowiece, a ty co chces robic? ²⁾ — скрикнула з невимовним жахом мапи.

— Milc, babo!³⁾ — гримнув отець таким спрашним голосом, що вона і діпи запримпіли й дух в собі заперли. Йонтек на печі тихо-тихо спогнав.

— No, dawaj go tutaj!⁴⁾ — грізно повернувся батько до мапері, нагостривши ножа. Не кажучи й слова, мапи, мов колода, скопилася з припичка й кинулась йому в ноги.

— Bój sie boga, co chces robic? ⁵⁾ — пілвки всього могла простогнати вона.

— Gwupia jesteś, — відказав їй батько. — Psecies wun i tak zyc nie bedzie!⁶⁾

І не розмовляючи бїльше, батько поліз на піч. Верескнули в напївсвідомїї смертельнїй привозї молодші хлопці й кинулисб в найдалбший кут. Тїльки Йонтек лежав на мїсці й спокїйно, мов ппашина, напїв погаслими очима глядїв на батька.

— Chodz tu, Jontek!⁷⁾ — сказав батько і взяв його обома руками по-під пахи.

¹⁾ Варцаб—підвіконник.

²⁾ Чоловіче, а ти що хочеш робити?

³⁾ Мовчи, бабо!

⁴⁾ Ну, давай його сюди!

⁵⁾ Бїйся бога, що хочеш робити?

⁶⁾ Ти дурна. Адаже-ж він і так не буде жити.

⁷⁾ Йди сюди, Іване (Йонтек)!

Хлопчина тихо застогнав, але не пручався. Батько зніс його на серед хапи й положив на спільці.

— Wez miske i polsymaj pod gardziela, ktwi skoda! ¹⁾ — крикнув він до жінки, що мовчки, хлипаючи й примпяхи, сповнила його розказ.

— Kiej nas wóg i ludzie opuscili, to musimy sobie sami radzic ²⁾, — сказав понуро батько, мов для успокоєння свого сумління, і, припіднявши Йоніка за шию, так що піло й голова звисли на долину, одним замахом ножа перерізав йому горло. Покапала кров у підставлену миску, — кілька разів легко сприпенувшись, сконав хлопчина. Його пілом опровадили свята ³⁾.

Спрашні, понурі дні пішли шепер в за-кляпій хапчині. Огидна справа відразу немов запроїла оспанки всякого спокою, всякої надії в серцях батька й матери. Діти пажирливо обглодували кісточки свого нещасного брата, не знаючи, що, може, за кілька день і на них прийде черга. І справді, черга прийшла: м'ясо минулося, і, по довгій сперечці та плачах матери, батько зарізав другого сінка, зовсім ще здорового. По тім спрашнім учинку він знов сидів на лаві під вікном, темний, мов ніч, а мапи поралась коло печи, варячи в горшку м'ясо й голосячи над ним, як над покійником. Що діялося дальше, цього вже папер Гавденпій не

¹⁾ Візьми миску й подержи під горлом, — крові шкода.

²⁾ Коли нас бог і люди покинули, що мусимо собі сами радиши.

³⁾ Історичне — *І. Франко*.

п'ямить... Мов крізь сон, лишень мере-
щиться йому, що й він занедужав і в га-
рячці чи на ділі бачив повну хату людей,
між котрими два були з блискучими шо-
ломами на головах, з когутовим¹⁾ бли-
скучим пір'ям на шоломах і з спірльбами
та блискучими віспрями на плечах. Вони
дуже чогось кричали, так що батько
й мами дуже пряслися; інші люди лазили
по всіх закутках і збирали кісточки, по-
тім пов'язали шнурами батька й мамір,
поклали на сани й повезли кудись. Запла-
каних дітей також забрали, пообвивали
кожухами й повезли... Папер Гавденпій
пригадає собі широку снігову площу, і ле-
дом покрипу ріку, і високі кам'яні будинки,
і якихось вусатих панів, котрі його про-
щось пипалися й котрих він дуже боявся...
Але що це все значило — він не знав.
Швидко й ті пестрі маячення щезли, ніч
усе покрила, — він попав у тяжку недугу.
На тім скінчилася перша доба його
дитинства — життя під батьківською
спривою. Ані батька, ані матері, ані
жодного з недорізаних братів він ніколи
вже більше в життю не бачив, і не чув
навіть, що з ними сталося. Вони так
і потонули в темних хвилях того тем-
ного часу.

III.

Оп'ямився він школяром, на удержанню
тарнівської капітули²⁾. Жив він у «біскуп-

¹⁾ Когут — півень. Австрійські жандарми носили
на шоломах кибиці з пір'я півня.

²⁾ Капітула — окружне церковне управління.

свкій» кухні, спав разом з кухнями¹⁾ й послугачами, приймав від них частенько штурканці та насмішки, разом з ними вечорами читав чоботи канонікам²⁾, а вдень ходив до школи. Вчився зразу тупо: голова, забита змалечку тяжкою нуждою, не швидко могла приспособитись до приймання шкільної науки, не швидко могла розвинути вроджені свої таланти. Але все-таки він учився. Єпископ Войпарович, коприй бідного, напівнеживого хлопчину взяв з суду на свої руки, показався для нього другим, ліпшим батьком. Він пильно доглядав його науки й що-неділі кликав його до себе, розпитував про його життя на селі, заохочував і наминав до науки, та так ласкаво й щиро, що малому Шимкові не раз слізи мимохіть з очей пускалися. Але швидко не стало його добродія й опікуна. Єпископ Войпарович, об'їхавши зараз по спрашній різні свою дієцезію, побачивши та розізнавши доочно всю глибину морального й матеріяльного упадку своєї пастви, списав усе в обширнім пропам'ятнім письмі і вручив його найвищим власням у Відні. Письмо це довго не могло дождатися відповіді, аж ось з початком 1852 р. замість відповіді прийшов цісарський декрет, потверджений папою, коприм усунено Войпаровича з його єпископської кафедри. Важко задумався Войпарович над тим, що в Австрії значить горожанський обов'язок, але задума була пізна. Задумався він і над долею свого годованця й постановив собі не

1) Кухня—наймит.

2) Канонік—вищий духовний чин.

покинути його, але довести до пуптя. Відїжджаючи з Гарнова, він забрав і його з собою й помістив його в Кракові у папрів Єзуїтів, заплативши досить значну суму за його виховання. Тут і розстався Шимек зі своїм добродієм назавсїгда.

Нове життя розвернулося шепер перед ним, з подобою манастирськї спрогости, але далеке від неї на ділі, з подобою серйозної наукової праці, але знов таки далеке від неї. Чим далі, він показувався здібнішим учеником. Пам'ять у нього була на прочуд, натура м'яка й подаплива, наклінна до чупливости, до ентузіязму, але запе мало здібна до криптики. Єзуїти вчасно почали його вважати своїм, а коли по скінченню філозофії він і справді виявив охоту вспустити до закону, вони післали його до Риму, де мав одержати оспаточну, фахову освіту в конгрегації *de propaganda fide*¹⁾.

Від того часу минуло дванадцять літ. Колишній Шимек зовсім переродився, скинув «старого Адама» і, перебувши многі й утяжливі проби в єзуїтськїм законі, перейшовши попім довгу й не менше утяжливу науку в конгрегації пропаганди, був прийнятий до закону імени Ісуса під іменем Гавдентія. Ще кілька літ минуло, проведених в практиці сповідника, аж ось вкінці настав той час і та нагода, коли вищі церковні власпі глянули на папра Гавдентія й побачили в нім знаряд добрий для віддання значної й важної послуги каполицькїй церкві.

1) Товариство поширення віри.

IV.

Між Римом та Петербургом кілька літ уже велися переговори в справі інавгурованого¹⁾ після 1864 року «обрусення» й оправославлення п. з. Західного краю, в справі ославленого наверпання на православ'я підляських уніятів. Звісна річ, пропи «обрусення», пропи нехштування й нівичення народности чи по української, чи польської Рим не мав нічого сказати. Він боронив тільки інпересів католицизму, поб-то своїх власних інпересів, і для тих інпересів гопов-би був наказати Полякам зріктися своєї народности й поробитися «коренно-русскими», щоб тільки лишалися католиками, коли-б не був знав, що це до решти підрізало-б його повагу у Поляків. Росія переговори п'ягла, а шимчасом енергічно і сквапно провадила діло винародовлення й оправославлення всіма можливими адміністраційними способами. Факти грубого насильства й брупальної не уваги до звичаїв і переконань народніх, проривалися в печать, доходили до Риму в тисячних приватніх листах і секретніх донесеннях польського духовенства. Вкінці появилася в Римі, під проводом Яна Франковського депутація підляських селян-уніятів з просьбою до папи, щоб заступився за них і не давав їм пропадати в безодні «шизми». Франковський, речник депутації, розповідав нечувані речі,

¹⁾ Інавгурованого—оголошеного, розпочатого.

коли канцлер папської консисторії, на поручення самого св. опця, почав розпитувати його про відносини релігійні на Подляссю:

«Родичі мої мали на Подляссю невеличкий маєток. Батько був добродієм своїх підданих, котрі любили його, як свого вітця. І ми, молоді паничі (у мене був ще й молодший брат), змалку сходячися й поваришуючи з мужиками, вважали себе немов їх рідними, побратимами; вони допускали нас до всіх своїх щоденних інтересів і замислів; словом, ми були й бажали бути, як найменше паничами.

«Надійшов 1863-тій рік. Я поспішив в ряди повстанців; мій брат, слабій і каліка, хоч не міг зробити цього сам, але вербував між нашими селянами охотників і на вербував їх чималий відділ, котрий довго держався в поліських лісах. По упадку повстання мене зловлено й вислано на Сибір, на 8 літ до арештантських рот, брат мусив емігрувати до Галичини, наш маєток skonфісковано.

«Повернувши з Сибіру і розспаравши собі в Варшаві яке-таке удержання, я поїхав у рідне село, щоб побачити, що там сталося за ті літа, коли мене не було. Які зміни заспав я там! Про руїну нашого маєтку й говорити не буду. Уніятського священика давно прогнано з села, а на його місце поставлено православного попа, уродженого якогось Туляка, котрого селяни й не розуміли й усіма силами ненавиділи за здирство.

— Як-же ви живете?—питаю їх по-їхньому, по-українськи.

Між Римом та Петербургом кілька літ уже велися переговори в справі інавгурованого¹⁾ після 1864 року «обрусення» й оправославлення п. з. Західного краю, в справі ославленого навертання на православ'я підлясвких уніяпів. Звісна річ, пропи «обрусення», пропи нехптування й нівичення народности чи то українсвкої, чи польсвкої Рим не мав нічого сказати. Він боронив тільки інпересів католицизму, поб-то своїх власних інпересів, і для пих інпересів гопов-би був наказати Полякам зріктися своєї народности й поробитися «коренно-русскими», щоб тільки лишалися католиками, коли-б не був знав, що це до решти підрізало-б його повагу у Поляків. Росія переговори птягла, а пимчасом енергічно і сквапно провадила діло винародовлення й оправославлення всіма можливими адмініспраційними способами. Факти грубого насильства й брутальної неуваги до звичаїв і переконань народніх, проривалися в печать, доходили до Риму в тисячних приватніх листах і секретніх донесеннях польсвкого духовенства. Вкінці появилася в Римі, під проводом Яна Франковсвкого депутація підлясвких селян-уніяпів з просьбою до папи, щоб заступився за них і не давав їм пропадати в безодні «шизми». Франковсвкий, речник депутації, розповідав нечувані речі,

¹⁾ Інавгурованого—оголошеного, розпочатого.

коли канцлер папської консисторії, на поручення самого св. отця, почав розпитувати його про відносини релігійні на Подляссю:

«Родичі мої мали на Подляссю невеличкий маєток. Батько був добродієм своїх підданих, котрі любили його, як свого вітця. І ми, молоді паничі (у мене був ще й молодший брат), змалку сходячися й поваришуючи з мужиками, вважали себе немов їх рідними, побрапимами; вони допускали нас до всіх своїх щоденних інтересів і замислів; словом, ми були й бажали бути, як найменше паничами.

«Надійшов 1863-тій рік. Я поспішив в ряди повстанців; мій брат, слабий і каліка, хоч не міг зробити цього сам, але вербував між нашими селянами охотників і навербував їх чималий відділ, котрий довго держався в поліських лісах. По упадку повстання мене зовлено й вислано на Сибір, на 8 літ до арештантських рот, брат мусив емігрувати до Галичини, наш маєток сконфісковано.

«Повернувши з Сибіру і розспаравши собі в Варшаві яке-таке удержання, я поїхав у рідне село, щоб побачити, що там спалося за ті літа, коли мене не було. Які зміни застав я там! Про руїну нашого маєтку й говорити не буду. Уніятського священника давно прогнано з села, а на його місце поставлено православного попа, уродженого якогось Туляка, котрого селяни й не розуміли й усіма силами ненавиділи за здирство.

— Як-же ви живете?—питаю їх по-їхньому, по-українськи.

— «Zle żyjemy, panie»¹⁾, — відповідають вони мені ламаною польщиною. І почали розповідати, що відколи прогнано їх священика, вони не мають спокою, сумління мучить їх ходити до православної церкви, але становий велить гнати їх жандармами. Якийсь час вони носили новонароджених дітей до хреста аж до містечка, віддаленого десять миль, до латинського ксьондза, до нього-ж їздили сповідатися й причащатися. Але тепер, коли того ксьондза також вигнано, зовсім уже не мають до кого удаватися, — діти живуть нехрищені, молоді невінчані, — «bo to, co poroibi, to przesiek nie moze byc wazne!»²⁾.

«Зі слобозами розповідали мені люди про свою нужду, намагаючись припім і зо мною і по-між собою говорити по-польськи.

— Але що-ж це значить, — спитав я їх вкінці, — що ви й мову свою, як бачу, змінили?

— «A dyc ty teraz polskiej religii, to i mowic po polsku musimy»³⁾, — відказав один. «Nie chcemo ani guskiej religii, ani guskiej mowy»⁴⁾ — відказав гнівно другий.

«Що було мені чинити серед таких обставин? Очевидна річ, що відводити цих людей від їх опору — була-б річ і безхосенна, і незгідна з моїми переконаннями. Лишалось тільки одне: подумати, як-би можна, хоч почасти, задовольнити їх потребу, піддержати їх в їх тяжкій бо-

1) Зле живемо, паничу.

2) Бо те, що піп робить, те не може мати ваги.

3) Ми-ж тепер польської релігії, то й мусимо говорити по-польськи.

4) Не хочемо ані руської релігії, ані руської мови

роп'ббі. Я швидко надумався і велів людям з усякими пребами вдаватися до мене, до Варшави. Зразу видивились на мене великими очима, але коли я сказав їм, що мені там легше буде виеднати їм каплицького ксбондза для доповнення всіх церковних церемоній, радо пристали. Правда, дорога була далека, але вони частенько їздили туди на торги, а зрештою в такій попребі радо були-б пустилися і в два рази дальшу дорогу.

«Повернувши до Варшави, кинувсь я на-самперед до лапинських духовних, але, на мою тяжку скрупу, найшов усюди нехїть і пряму відмову. Кожний знав, що така діяльність незаконна і пахне що найменше відсадженням ¹⁾ від місця, а то й висилкою в Сибір. Ледве-не-ледве удалось мені найти одного лапинського священика, що був кілька літ на Сибіру і, позбавлений місця, жив з праці рук своїх. Він прийнявся нести духовну поміч голодним духовного хліба Підлясякам. Оба на спілку ми винаймали собі склепик, в копрім продавались усякі потрібні для селян знадоби, як бапоги, підкови, реміння, шапки й т. и. Ззаду за пим склепиком устроїли ми маленьку кімнапку, в копрій давано шлюби, хрищено дітей, уділювано причастя й хоронилися книги, меприки і т. и. Для більшої безпеки і навіть з конечности ми поставили себе під власть не варшавського, а краківського єпископа і від нього виеднали собі дозвіл на адміністровання св. пайн та пастирське благословенство.

¹⁾ Відсадження—позбавлення.

«Велось це кілька літ. Тисячі народу з далеких спорін п'яглись до нас, вступали до нашого склепику й повертали з нього втішні, просвітлені, піднесені духом. Але вкінці підслідила нас поліція, наш склепик обшукано, знайдено секретну комірку, забрано книги і костельні приладдя і обох нас узято до в'язниці. Довго морено нас у варшавській цитаделі, хоч ми нічого й не відпиралися, знаючи про нагромаджені супроти нас докази. Вся наша оборона зводилась на те, що адмініструючи св. тайни і сповняючи церковні преби після латинського обряду, не забороненого в російській державі законами, і по людям, котрі сами того хотіли без нашої намови, ми не чинили нічого протизаконного й гідного кари. Ніщо й говорити, що таке наше толкування дуже люпило царських чиновників, і що вони, бачучи правду по нашій стороні, силкувались бодай проволочки слідство до безконечности, припягаючи до нього пісотки й тисячі селян, котрих імена найшлися в наших книгах, і допікаючи їм усякими способами адміністраційного тероризму й бюрократичної п'яганини. Товариш мій, слабовитий і сибірською каторгою до останку винищений чоловік, швидко занедужав і був переведений до тюремного шпиталю, в котрім по кількох тижнях і помер. Нічого не знаючи про його смерть, написав я обширне пропам'ятне письмо про підляські відносини й нашу серед них діяльність і під адресою самого царя передав його в руки властям. По кількох днях кличе мене губернапор

і починає намовляти мене — не слапи цього письма до царя, спрашачи мене поганими наслідками його пону і змісту. Але я, чуючи свою совість чистою, не дав налякатися і сказав губернапорові, що приймаю всі наслідки і не зміню ані слова з того, що вважаю правдою. Так письмо і пішло. Яке вражіння воно зробило на царя, не знаю, — досить того, що по двох місяцях прийшов з Петербургу наказ: слідство в справі підлясвких уніяпів перервати, й обох ув'язнених по причині пої справи випустити на волю. Що найцікавіше, так це те, що в тім наказі не було стереотипової в подібних випадках дописки «гостро наказавши їм на будуще цим ділом не займатися». Значить, мовчки нам дозволено й надалше робити те, за що ми видержали таке довге слідство.

«Та пілвки-ж на лихо, виходячи з цитаделі, я дізнався, що мій товариш помер. Я лишився сам в давнім склепику, — навіть забрані книги й прилади віддано мені назад, і скоро пілвки рознісся слух про мое увільнення, зараз почали на ново стягатися до мене не зламані в своїм упорі підлясвкі селяни. Щоб хоч сяк-так вдовольнити їх бажання, я почав сам уділяти їм *ad integrit*¹⁾ св. пайни, під умовою, щоб опісля при нагоді розспарали о поновне і важне доступлення пих пайн від священника. І справді, багато їх з Варшави їздило аж до Кракова в тій цілі, з небезпекою життя перекрадаючися через гра-

¹⁾ Тимчасово.

ницю. Але це не могло тривати довго. Великі труднощі й кошти подібного виконання обрядів релігійних для многих, особливо бідніших, ставали непоборимою запорою. І оп, коли я весною цього року знов заїхав на Підлясся, зібралось довкола мене в лісі за селом попаємно коло 500 селян, депутатів від громад, на нараду, що робити далше. Тут-то я й піддав їм гадку—вислати депутацію до Риму й просити у св. опця каполицького священника спеціально в тій цілі, щоб адміністрував св. тайни для підлясвких переслідуваних уніятів і дбав про те, щоб піддержати в них духа твердості й постійності в каполицькій вірі.

«Думку ту прийняли зібрані з великою радістю, тут-таки вибрали депутацію, і в кількох днях зібрали між собою досить значну суму грошей на кошти подорожі для депутації. Всі вони попаємно перебралися через границю, а я, виїхавши за паспортом, застав їх уже зібраних у Кракові, а потім, звидівши гроби польсвких королів на Вавелю й прийнявши благословенство від тамошнього єпископа, ми рушили до Риму¹⁾».

Та сумна повість, розповідана по-просту, без прикрас і папосу, зробила в Римі велике вражіння. На засіданню папсвкої консисторії прийшло до бурливих сцен між споронниками дотеперішньої політики лояльності супроти російсвкого правительсва і споронниками підзем-

¹⁾ Оповідання Франковсвкого списане мною з його власних уст 1884 р.—*І. Франко*.

ної, таємної роботи. Особливо гарячими речниками потаємної роботи були генерал езуїтського закону, папер Бекс, і начальник закону Змарпвихвстанців, папер Семененко. Вони то переперли на консисторії ухвалу—вислапи до Варшави секретного легата, котрий-би доочне, на місці, переконався про відносини й бажання підляських уніятів, а коли покажеться того потреба, в спілці з Франковським адміністрував-би св. тайни й заспокоював-би інші духовні потреби Підлясяків допи, доки дипломатичні переговори римської курії з Петербургом в тім ділі не доведуть до пожаданого кінця.

V.

Папер Гавдендій, одержавши таку місію, вирушив з Риму до Варшави. По дорозі він не бачив нічого, не чув нічого, не займався нічим, а тільки роздумував про важність своєї місії. Інтереси католицизму в цілій одній провінції спочивають на його плечах. Та й ще в якій провінції! Де народ скоріше давав спріляти до себе, аніж мав-би відректися від певних, зовсім для нього незрозумілих, догм і від усвяченого споліптями звичаю. Отуп правдивий виноградник Христів, велике поле для апостольського діла! Неси тим людям світло правдивої і єдиноспасаючої католицької віри, утверджувати їх в святій постійності серед усяких переслідувань, подавати тим «труждающимся і пліненим» поклонникам рим-

свкого престолу всяку попіху, яка лежить у вірі й костельних обрядах,—оце його висока і спасенна місія! Серце живіше билось в його груді, груди високо підіймалися в праведній гордості, що власне його, а не іншого спіткало таке трудне, а zarazом таке почесне завдання!

— І я сповню його, покажусь гідним того довір'я, яке в мою ревність положили мої настоятелі,—повпоряв він із запалом. Покажати гідним довір'я,—вище по-над те не сягали його замисли так само, як уява його навіть не прібувала показати йому ті трудності, які можуть очікувати його при сповнюванні його місії. Він гоповий був на мучеництво—оп і все. Повний тої гоповости, повний віри в святість і важність свого діла, а вкінці повний молодечого запалу—він їхав у далеку, незнану країну, твердо переконаний, що ті моральні сили, вкупі з благословенством св. віщця, виспарчати до сповнення вложеного на нього обов'язку.

В Кракові він задержався кілька день, щоб зібрати де-які потрібні інформації й порозумітися з єпископом. Тут він прочитав у газетах досить неприємну звістку, що справа підлясвкої депутації до Риму стала відома російській поліції, і що всіх членів тої депутації wraz із Франковським зараз по їх повороті позабирано під арешт і посаджено до варшавської цитаделі. Була це вість в данім разі дуже погана, бо з Франковським упала для папра Гавденція перша й найголовніша підпора в його будущій діяльності. Тільки

Франковський мав живі й ненастанні звязки з Підлясяками і мав у них таке довір'я, яке не легко міг здобути чоловік чужий, хоч і заосмотрений благословенством св. вітця.

За-для цієї несподіваної, хоч зрештою зовсім природної, припичини приходилось папрові змінювати й увесь план його побожної мандрівки. Ні за чим було тепер їхати до Варшави, де і так тепер діяльності ніякої не можна буде розпочати, — то-ж папер надумав їхати просто на Підляся в ті села, котрі в Римі мали своїх депутатів. Тут, думав він, найлегше буде йому й пізнати перен своєї будучої діяльності й нав'язати зносини з народом, а відтак з гоповим він поїде до Варшави, де знов при помочі тих рекомендацій, які має з Риму, легко знайде собі пристановище і зможе, нікому не впадаючи в очі, розпочати свою діяльність.

Через Львів і Радзівілів він удався до Росії. Дивно зробилось йому, коли в світській одежі, незнайомий нікому, несвідомий мови ані звичаїв місцевих, висівши з вагону залізної дороги, опинився серед чужого краю. Куди повернутись? Що діяти, щоби з початку не зрадитись і не попастись в яку-небудь біду? Правда, на мучеництво за святе діло він був здавна приготований і навіть бажав його, але зовсім не був приготований на дрібні, буденні клопопи, на низьке лавіровання перед дрібними поліційними властями, перед жандармами та становими. Від таких людей, крім простої та прикрої

УКРАЇНСЬКИЙ

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КЛЮЧ

п'яганини, ніякого мученицького вінця не діждешся.

Невеличке знання німецької мови виручило його цим разом. Він зумів порозумітися з Євреями, і це було його щастя. Балагула за добру плату обіцявся довести його, куди йому треба. Папер сказав назву одного села, яке випадково впало йому на гадку.

— Ов, далеко дуже, та й ще вода тамтого пижня греблю перервала: зовсім не можна туди доїхати.

— Ну, то може туди?—і папер сказав назву другого села.

— І туди не можна: туди й дороги нема, хіба що в зимі по леду.

— Ну, то може туп?—і папер, попіючи та мінячись на лиці, сказав назву третього села.

— А, туди можна, це-ж туп і недалеко: більш двадцяти верстов не буде.

— Двадцять верстов?—повторив папер, перший раз в життю чуючи цю дивовижну назву.—А багато вам треба буде дати за дорогу?

— Не багато, десять карбованців, — сказав той, підіймаючи прохи засмалцьованого капелюха на обголеній голові. Папер, не знаючи, що це таке верства, і привичний до того, що по інших краях кожний звичайно лиш тільки жадає за всяку послугу, скільки йому справді належить, подумав, що, може, дійсно за таку дорогу десять карбованців небагато, і пристав. Хипрій балагула, бачучи, з ким має діло, попросив у нього всіх грошей наперед, на що папер також

прислав, думаючи, що такий шут в краю звичай.

— Пан, видно, не шутешні,— почав балакаючи балагула, коли по кількогадинній чеканці виїхали з поганого єврейського містечка і звільна по глибокім і грузькім болоті волоклись понурою, рівною та мокрою країною.

— Не шутешній,— відповів папер.

— А далеко пан?

— Здалека!

— А звідки, коли вільно спитати?— допитувався єврей з влазливістю, властивою його племені.

— Не вільно питати,— відбуркнув папер котрого ціла та компанія і бридила і боліла, немов-би його обсіли воші.

— Як панська воля,— сказав покірливо єврей і обернувся до своїх коней, так що папер не міг бачити фальшивого й злорадного усміху на його широкім, обгорілім, з рудою бородою лиці. Але мовчанка тривала тільки хвилю; швидко він знов обернувся до папера:

— А до кого пан мають діло в тім селі?

— А тебе що це обходить?— офукнувся папер, чуючи, що це питання якось неприємно вразило його.

— Та я нічого, я тільки хочу знати, де маю заїхати?

— Заїздай до дідича!— сказав папер.

— До дідича? Коли-ж бо, прошу пана, в тім селі дідича нема.

— Дідича нема? Як то?

— А так! Це село сконфісковане, під урядовою опікою, а бувший дідич вмер у Сибіру.

— Гм, по вези мене до сілєсвкого старости. Я маю пільки де про що розпитати.

— То може пан зараз і назад вернуть?

— Ні, за кілька день,— сказав папер далеко вже лагідніше, чуючи якось мимоволі, що дуже немудро запрезенпував себе і що сяк чи так находитьсє в чужих руках. Але єврей, розвідавши, що йому було треба, бїльше вже не шурбував папера, а, обернувшись до своїх коней, почав звільна підганяти їх, мурликаючи собі під нїс якусь пісєньку. Вечером заїхали до цілі.

VI.

Не зовсім щасливо вибрався папер, велячи везти себе до старости. Староста хоч був, як і його співгромадяни, пропивником православія, але все-таки належав до тих заможніших та практичніших господарів, котрі вважали лїпшим, бодай про око, придержуватися православія, ходили до православної церкви, сповїдалися ї причащалися перед православним попом і ані дітей не носили хриспити, ані вінчались не ходили до латинських ксьондзів. Те пільки ї з'єднало йому довір'я у начальства, за те був він і поспановлений старостою. При тім-же недовірливий до крайности, змалечку привичний шїти в собі всяку свою думку, всяке бажання, староста, крім того, був спрогий в тім, що називав своєю урядовою службою; не думаючи ї не розбираючи, сповнював накази начальства так,

як привик, і вимагав, щоби в його домі всі, не думаючи й не розбираючи, слухали його власних наказів. Коротко кажучи, староста був матеріал твердий до оброблення, мов те жилаве та сукувате дерево, і дуже лихо надавався до езуїтського апостольства.

Хапа старости нічим не відрізнялася від інших сільських хат пої спорони: та сама чорна солом'яна стріха без комина, ті самі низькі, необліплені стіни з маленькими підсліпуватими віконцями, та сама обширна обора з великою купою гною на середині і з вигоном, повним бездонного болота. З вікон лився кривавий блиск від розпаленого в печі вогню й миготів в широкій калюжі, що була перед вікнами. Не без труду дібрався папер на сухий, плитами виложений, рундук перед порогом старостової хапи, відтворив сінешні двері і, мацаючи руками в пітьмі, наляпав клямку хатніх дверей. Та й клямка-ж то була не аби-яка: гладкий дерев'яний кілок з прикріпленим до нього дерев'яним зазубцем; хопячи відтворити двері, треба було сильно пхнути тим кілком від себе, в тій самій хвилі покрупити його з правої до лівої руки і поді аж тягти до себе скрипучі двері. Не знаючи цього, папер довгу хвилю термосив дверми, стоячи в темних сінях, повних диму, і не міг відчинити дверей, поки хтось із хапи, чуючи, що якась жива душа добивається до дверей, не відчинив їх і не впустив папера до хапи. Та й шук не обійшлося для нього без причини. Двері були низенькі, а очі його від диму

повні сліз. Побачивши вкінці світло й не розбираючи більше нічого, він пустився йти і що сили гримнувся чолом о дерев'яний одвірок.

— O, do stu diabłów!¹⁾ — скрикнув папер, хапаючися рукою за чоло і входячи з тим побожним привітанням до хапи, де всіх очі в німій ожиданці й навіть привозі звернулися на незнайомого пана, що в таку пізню пору і з таким незвичайним привітом входив у хапу. А папер добру хвилю спояв коло порога, осмопрюючи рукою набіглу на чолі гулю по знов обтираючи слвози з очей. Вкінці побачивши, що всіх очі не перестають пильно дивитися на нього, він зняв капелюх і, ступаючи крок наперед, сказав:

— Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus!²⁾

— Na wieki wieków amen!³⁾ — відказав староста, котрий сидів на лаві кінець столу, підперши ліктем голову, і ані не рушився з місця при вході незнайомого пана. Не чекаючи запросин, папер сів на лаві на супроти печи й почав розглядатися по хаті.

— Чи шуп я у старости цього села? — спитав вкінці, звертаючись до господаря

— Туп, — відповів староста, не рушаючись з місця й не перестаючи пильно придивлятися незвичайному гостеві.

Діспавши цю відповідь, гість замовк і почав знов розглядатися по хаті, очевидно, не знаючи, що далше сказати.

¹⁾ O, do sto чортів!

²⁾ Слава Ісусу Христу!

³⁾ Слава на віки амін!

— А чого пану від мене поприбно?—
запитав староста.

— Мені від вас, добрий чоловіче, нічого
не поприбно,— заговорив медовими сло-
вами папер,— я прийшов тільки для ва-
шої потреби.

— Для моєї потреби?— здивувався спа-
роста.— Я вас не знаю, то що-ж я можу
від вас попребувати?

— Ну, так,— відказав папер,— але я не
про вашу власну потребу говорю, а про
загальну, про потребу цілої вашої громади,
многих тупешніх громад.

Староста виприщив на нього очі й мов-
чав добру хвилю, а вкінці, не находячи
нічого ліпшого сказати, запитав папра
грізним урядовим тоном:

— А як ви називаєтесь?

— Шимон Цюра,— сказав папер, в пору
пригадавши собі колишнє ім'я і прізвище,
на копре виспавлений був його пашпорт.

— А маєте пашпорт?— питала дальше
сердита власть.

Не відповідаючи нічого, папер видобув
з кешені невеличку книжочку й подав її
старості. Той оглянув її уважно, подержав
одну картку пропив свіпла, похипав го-
ловою і, не випускаючи пашпорта з рук,
допитував дальше:

— А відки ви?

— Там прецінь написано,— відмовив
папер.

— То все одно, що написано, я вас пи-
таю,— відповів староста. Бідний чоловік
не вмів читати.

— З Козей-волі.

— А який ваш уряд?

— Мій уряд? Я не маю жадного уряду.

— Ну, то яким ремеслом займаєтесь?

— Жадним ремеслом не займаюсь.

— Ну, то що-ж ви таке?—пипав староста, копрому зачинала чим раз більше не подобатись фізіономія його гостя.

— Адже-ж в моім пашпорті стоїть написано, що я торговельний комісант.

— Торговельний комісар? Це що за такий комісар? Я про такого комісара ніколи не чував.

— Не комісар, але комісант,—відповів з ангельською терпеливістю папер.— Я розношу по світі товари.

— А, так, товари розносите! А які товари?

— Дорогі товари. Цінні товари. Найкращі над усе в світі,—захвалював дивний комісант, і захвалював так гаряче, що аж збудив недовірливість у старости.

— Гм, і чого-ж ви з такими дорогими товарами по селах їздите? У нас народ бідний: нізащо навіть хліба купити, не по ваших дорогих товарів.

— О, не бійтеся про те!—скрикнув папер.—Мої товари хоч найдорожчі над усе в світі, але рівно доступні для бідного, як і для багатого. А для бідного, угнепеного, обідраного й гоненого ще доступніші, ніж для багатого й спаношілого¹⁾.

Староста стояв, випріцивши очі. Йому починало в голові мішатися від пої бесіди, копра йому видалась цілковитою загадкою.

¹⁾ Спаношіти—стапи паном.

— Гм, — заговорив він по хвилі, — бог його знає, що це за повар такий. А ну покажіть, коли ласка ваша! Але-ж бо я й коробки у вас ніякої не бачу.

— Мій повар в коробках не носиться. А показати вам його я можу тільки в чопири очі.

Підозріння старости що хвилі змаглося. Що за причина така? Чи це випадково не злодій який, котрих багато по селах волочиться? І, не довго думаючи, він підійшов до одного свого хлопця й шепнув йому до уха, щоб побіг закликати присяжного і ще де-кого з села, а потім сказав до папра:

— В чопири очі? Гм, то хіба аж завтра? Бо нині ніч, на дворі не побачу, а з хапи всіх вигонювати не буду.

— Ні, побачите й на дворі, — сказав папер. — Ходіть лишень! Ліпше нині, ніж завтра.

«А гій, це щось зовсім не зпроста», — подумав собі староста: «Чи він мене зарізати хоче на дворі, чи, може, там засідка яка?»

Виглянув крізь вікно, — темно, тихо, спокійно, пси під вікнами лежать, — ні, мабуть, безпечно. Глянув на папра: невеличкий, сухий, слабосильний, а сам він пропив нього велепень і силач.

— Ну, про мене, то ходім!

Вийшли на поріг, але папер потягнув старосту далше, по-під вікна, вузеньким сухим місцем аж за угол хапи і, не випускаючи його руки зі своєї, почав шептати швидко, озираячись і розслухуючи:

— Я не смів у вашій хаті при всіх говорити, щоб вам, часом, не наробити клопоту, але тут вам признаюся. Я каплицький ксьондз, присланий до вас просто з Риму. Я бачився з вашими, що їздили до святого опця, бачився з Франковським, і він мені казав удапися до вас.

— Дурний його піп христив, коли так!— буркнув понуро староста.

— А що чому? А що чому?— сквапно запитав папер.

— А тому, що біда буде і вам, і мені.

— Яка біда? Прецінь-же про мій приїзд нішто, крім вас, досі не знає, а ви чень-же не такий, щоб...

— Щоб доніс на вас? Ну, про це не бійтеся! Я вже знаю, чим то пахне. Тоді-б нас обох запакували.

— Ну, так чого-ж боятися?

— Чого боятися? Ну, добре, що ви приїхали скрито, а що дальше буде? В мене ви навіть ночувати нині не можете, бо в нас почали жандармські папрулі ходити по селах, ну, і звісно—зараз до старости... А скоро в селі появились, то зараз хто-небудь донесе.

— Але-ж я за пашпортом.

— Те-те-те, будуть вони дивитися на ваш пашпорт. Тут у нас надзир дуже гострий. Подиблюють чужого чоловіка, що по селах волочиться, її арештують, слідять, хто такий, відки, за чим? На це можете числити напевно.

Папрові прохи недобре зробилося, коли почув таку рацію¹⁾.

¹⁾ Рація—промова.

— Ну, так що-ж мені, по вашому, робити?—спитав він.

Староста подумав добру хвилю, а відтак, очевидно постановивши щось, сказав твердо і сухо:

— Ходім до хапи! А про все те нікому нічого, розумієте?

Папер не прирікав і не супротивлявся. Він був дуже якимсь сам не свій.

VII.

Старостиха подала вечерю: борщ і гарячі бараболі. Запросили її папра, але не йшла йому в горло та вечеря. Якийсь понурий, важкий дух обхопив його в тій тісній хаті, повній пари та просиченій запахом квасної капусти, кожухів і людського поту. Він пильно вдивлювався в лица людей, що сиділи поруч нього коло стола: грубі, неопесані риси,— черстві, спрацьовані руки, осмалені сонцем і вітрами, немов облиплі землею, з копрою живуть. В очах їх, правда, пліє вогник звірячого чуптя, але зовсім—так бачилось паперові,— не світиться яще полум'я яких-небудь вищих думок, релігійного пориву, мучеництва за віру. На низьких, тупих чолах видно хіба лінивство думки й упір, власпивий дикарям—чи не це були джерела їх мучеництва? Щось мов кліщами здавлювало серце у папра. І він має в ту темну, м'ясисту масу пхнути духа! Має в тих грубих кльоцах¹⁾ розпалити чистий, святий вогонь, котрим

¹⁾ Кльоц—колода.

палає сам? І того всього має він докониати під ненастанним доглядом ворожої власи, під всестороннім писком тисячних, могучих рук? Яке величезне по-над людські сили завдання! У папера руки опустилися.

Скрипнули сінешні двері. Здрігнув папер, аж підкинувся на стільці. Чи не жандарм? Але це був не жандарм, а присяжний, котрого староста велів закликаати, не знаючи ще, хто такий його гість. А коли дізнався, то й похвалив себе за те, що велів покликати присяжного. Присяжний був завзяпий уніяп. Його брат їздив у депутації до Риму й зараз по повороті був арештований, а присяжний по його голові приняв на себе рід верховодства в невеличкій уніяпській громаді. Правда, і присяжний паївся супроти власей зі своїм уніяпством, але проте був він чоловік смілий і доволі рішучий, готовий в разі потреби потерпіти за свою віру. От тому-то чоловікові задумав староста здасти до рук свого гостя, з котрим сам не знав, що почати.

Присяжний увійшов у хату і привітався. Його просили сідати. Він сів, закурив люльку й мовчав, з власпивою нашим селянам рівнодушністю чекаючи, поки староста перший не заговорить до нього. На гостя глянув раз і, бачилось, зовсім не був цікавий ще раз дивитися на нього.

Повечеряли. Староста почав розпитувати присяжного про всякі байдужні речі, а папер за той час роздивляв новоприбулого. Був це високий молодий ще

чоловік, з одвертим лицем, коротко обстриженими русими вусами й довгим русим волоссям. Спокійна рівновага і сила виднілись в його рухах і поставі. Ясні очі гляділи розумно, прохи навіть хитро; говорив звільна, повагом, немов надумуючись перед кожним словом.

Вкінці староста відпровадив присяжного в куп і почав з ним щось шептати. На лиці присяжного виразилось зразу зачудовання, далі мигнуло щось, ніби проблиск радості, а вкінці залягла звичайна задумчива рівнодушність. Вислухавши старостового оповідання, він хвилю спояв, мов надумуючись, що діяти; потім узяв шапку і, звертаючись з ушанованням до папера, сказав:

— Ходіть за мною!

Папер попрощався з старостою, поздоровив всіх у хаті і в темну пітьму пішов за присяжним. Довго йшли мовчки, з трудом пробираючись по глибокім болоті. Тільки сірі калюжі свіпились перед ними час від часу, та кріслапі верби понуро шуміли край вулиці. Пси уїдали по подвір'ях, не важучись однакож вибігати аж на вулицю. Зрештою нічого не було видно.

— Так ви аж з Риму?—заговорив вкінці присяжний приглушеним, прохи навіть премтячим із зворушення голосом.

— Так,—сказав папер.—Святий отець прочув про ваше горе, хотів-би потішити вас.

— Ох, тяжке наше горе!—простогнав присяжний.—От і тепер побрали наших, узяли й мойого брата. Вже два місяці

ані слуху, ані духу. Де він, що з ним, бог знає. Казав спановий, що вже й не побачимо його ніколи. Жінка лишилась, діти дрібні, ридають, плачуть... Та й чи одні вони! По всіх селах те саме.

— Бог надія наша... Для його слави й поперпіти треба. Він для нас більше перпів,—промовив папер.

— Так, так, ми це знаємо! Ми й не нарікаємо, хоч і як тяжко приходиться. О, поздоров боже вас, що ви не злякались пруду й небезпеки і прибули до нас! І кажете, що прибули попішити нас?

— Так, словом божим,—сказав папер, копрому якось ненаручно зробилося при тих словах. З бесіди цього мужика преміло тяжке, наболіле горе, а в нього на серці так було тяжко, так якось мутно і мляво, що він не чув у собі доволі сили навіть словом божим попішити тих зболілих. Йому так і ввижалося, що всяке слово буде для них не правдивою попихою, а кількахвильевим забуптям, по копрім вони прокинуться на нове горе.

Тимчасом присяжний приступив до нього зовсім близько, нахилив навіть голову і, немов боячися, щоб ті шумливі верби не підслухали його слів, прошептав:

— Ну, а добрі вісті привозите?—А коли папер, мабуть з зачудовання, якийсь час нічого не відповідав, він додав сам до себе.—Ну, це вже певно, що воно щось не без того. Адже-ж дарма-б ви не їхали з Риму аж сюди.

— Про які це добрі вісті ви питаєте?—спитав здивований папер.

Присяжний ще таємніше прошептав:

— Хіба-ж ви не знаєте? Ті, що нам обіцяв той пан, що збирав депутацію.

— Що-ж він обіцяв вам?

— Ні, ви прецінь мусите це знати! Він казав, що як наші являться перед святим отцем, то святий отець накаже цареві, щоб нам дав спокій вірити, як нам серце каже.

— Це вам казав той пан?

— Ну, та вже-ж! Хіба-ж инакше ми були-б прапились на ту депутацію?

— Ні, бідні люди! Ані той пан не міг вам того казати, ані святий отець не може того зробити. Не може наказати. Святий отець тепер такий самий невільник, як ви, так само терпить переслідування. Святий отець молиться за вас, буде просити за вами, але наказати нікому нічого не може.

Папер, може, й сам не знав, яке важке, потрясаюче вражіння зробили його слова на присяжного. Висока ступь його подалась, угнулась, мов зломана. Бачилось, що це зломалась головна підпора його віри. Адже-ж віра в непобориму силу і безмежну власть святого отця творила власпиве ядро їх релігії! Бідний папер і не підозривав того, що замість обудити в пім чоловіці милосердя до пригнетеного та спраждушого святого отця, він вивалив самий фундаментовий камінь з-під будинку його віри.

Присяжний довго мовчав. Папррові страшно вже навкучила хідьба серед пітьми по нерівній болопяній дорозі, де ноги спрягли трохи що не по коліна. Його

стегна пекли, мов приском посипані, від непривичної напуги, а дорозі все не було кінця. Правду кажучи, папер не знав, чи вони йдуть селом, чи лісом, бо ніде не видно було найменшого світелця, що блимало з вікон. Вкінці присяжний зупинився.

— Слухайте, опче,—сказав він.—Я не веду вас до своєї хапи, бо в мене забагато людей, невігода, діти дрібні. Осв хапа могого брата. Вона тепер стоїть пусто, шуп буде безпечні, а їди й усого, що треба, я вам достарчу. А завпра вечером зійдуться всі наші, то послухаємо, що нам скажете, і преби поробите. Від року вже у нас ні христин, ні шлюбів не було таких, як бог приказав. Тільки де-які до Кракова їздили. Одне тільки прошу вас: не говоріть людям того, що говорили мені... Знаєте... про святого опця...

— Не говорити? А то чому?

— Бо всіх зневірите. За що-ж нам, бідним людям, і держатися, коли оспання надія на святого опця покине нас? Може бути, що воно й правда те, що ви говорили, але я тому не вірю, бо не хочу вірити. А другим нікому того й не згадуйте, бо все поспеете. Говоріть, що знаєте, але підпримуйте нас, не знеохочуйте!

Папер сам себе не памив з осповіння. Осв воно як! Осв на яких основах стоїть шуп унія! Осв за яку правду ті люди гинуть, руйнуються і йдуть в шюрми та на вигнання! В голові йому мутилося: йому здавалося, що попав у якусь глибоку дебру з обривистими берегами й надармо шукає з неї виходу.

VIII.

Тяжка, безконечно довга була та ніч для папра Гавдентія! Сам самісінвкий, запертий в опущеній хаті, в копрії пахло вогкістю, віяло ще не зовсім засохлими слвозами, він не міг ані на хвилю заснути. Бражіння прожитого дня хоч не дразнили його нервів яркими карпинами, але проймали цілу його істоту якимсь холодом, оп як проймає нас дрібнесенвкий осінній студений дощ. Невеселі думи ворушилися в його голові й прогонювали сон з його повік; але може ще дужче прогонювали його інші недогоди: запах повітря пуспки, пверда, тільки з соломи, верепи¹⁾ і солом'яної подушки зложена постіль, і блощиці, копрі, виголоднівшись, з усіх купів у пітьмі так і налазили, так і впивалися в його тіло. Немов посолений пискір вився папер на пвердих дошках; зразу спарався вмовити в себе, що все те — заслуга перед богом, що все те — терпіння, нерозлучні з усяким великим ділом, з апостольством. Він навіть на хвилю уявив себе древнім аскетом, що прикладає хробаки до розгноєної рани зі словами: «Їжте, що вам бог призначив». Але його нерви, непривичні до такого мучеництва, не давали спокоїтись такою філософією; він кілька разів зривався, ходив по хаті, що крок зачіпаючи в пітьмі по ногами, по головою за якусь несподівану заваду. Радо був-би засвітив світло, але світла ніякого в тій проклятій норі не було. Думав якийсь

¹⁾ Верето—рядно.

час пробуди всю ніч на ногах і аж рано покластися, але впома перемагала його, а надто ще й холод проймав спрашною дрожею його тіло. Цокочучи зубами, скулений, умучений, мусив папер рад-не-рад знов лягати на свою постіль з тим почуттям, що лягає на тортуру. Перші укушення блощиць випискали зовсім не побожні прокляття з його горла; він почав шарити руками по своїм тілі, роздаваючи множество пих насікомців, коприх відразливий запах ще дужче дразнив його нерви. Але вкінці таки впома взяла своє: помимо всеї муки й невігоди, він заснув коротким, неспокійним сном.

Та й снилась йому та сама погань, копра весь нинішній день переслідувала його. Хипрі, вкрадливі очі його візника так і ярили перед ним, усміхнуті, немов говорили: го, го, знаємо тебе, знаємо! Він ніби хрипиться, а з очей робляться дві бараболі, що так і заспрягають йому в горлі, давлять і печуть його внутрі. Він знов хрипиться і просить у бога ряпунку, а з бараболі робиться величезна блощиця, червона, лускава, з довжезним жалом, з гачкуватими ногами, і лізе просто до нього, намагаючись вбити йому жало в груди, щоб висати кров з його серця. Якась неописана привога огортає його, і він кидається з усіх сил утікати перед спрашною попворою. Перед ним безконечно довга і безконечно грузька дорога гине далеко в імлі; болопо цілими грудми чіпляється його ніг, — але привога гострим жалом жене його без віддиху. За собою чує він якась несамо-

вите сапання, щось немов крики погрози
їй насмішливий регіт, і біжить, біжить,
дух у собі запираючи, спотикаючись, на
силу випягаючи ноги з болота. Але вже
сили опускають його, в грудях не спало
віддиху, спрашна судорога убезвладнює
напомлені ноги, — оглянувсь. а пуп-же за
ним спрашенна попвора з наспавленим
жалом... Ще крок, і з несамовипим криком
розпуки він паде на землю, о пень голо-
вою... і в тій хвилі прокидаєтсья, справді
на землі. Кидаючись у сні, він скопився
зі своєї дощаної постелі і впав на землю,
вдарившись при тім головою о прилавок.

Було вже над раном: в хаті почало
прохи розвиднюватись, а власливо, як
кажуть, «іно що вікна прохи побіліли».
Папрові спало ще холодніше, ніж було
в ночі; він мусив успапи їй ходити по
хаті, щоб прохи розігріти заціплі су-
стави. Невесела та досвітня година в бід-
ній сільській непопленій хаті, — але по-
двійно невесела була вона для папра Гав-
дентія. Не тільки, що ціле тіло боліло
його, що всі кості були мов переламані,
а в голові шуміло їй пріщало від неви-
спанья, але і в душу, помимо гарячої мо-
литви, не хотів злинути той небесний,
світлий супокій, котрий папер уважав
конечним до всякого апостольства.

— Боже мій, — стогнав він із глибини
свого душевного розстрою, — що я їм
скажу? Як я промовлю до тих серць,
затвердлених у горю і в темноті? Чи зду-
жаю я дібратися до живої спруни в їх
душах і порушити її так, як це найліпше
для твоеї хвали? Боже мій, пошли мені

силу, пошли мені вогняний язик, навчи мене прафити до їх серця!

Але вогняний язик не являвся; напамлена думка папрова не могла зібратися і зосередитися; увага його розбіглася на околиці предмети, що з наставанням дня звільна виринали з нічних потемків і чимраз різче набивалися папровим зміслом у всій своїй непринадній подобі. Глиняна піч без комина займала чверть хати; чорні від диму стіни понуро, як могила, гляділи на нього; дощана постіль і безногий, попором тесаний стіл — оце, крім грубої верстви пилу й сміття, був весь пряток в тій нужденній хаті. І серед такого оточення мав папер розігріти свого духа, знайти вогняне слово, щоб ним проїняти людські серця!

Настав ранок, сірий, млісний, понурий. Папер ходив і ходив по тісній хатчині взад і вперед, дожидаючи людей; звільна, з трудом він укладав собі велику бесіду, котру мав виголосити до зібраного народу. Аж зачалапкали кроки в болоті й увійшов той самий присяжний, що його вчора припровадив сюди.

— На добрий день вам, єгомость, — сказав він і почав з-за пазухи своєї полотнянки виймати вузлики з їдою і фляшку з вином. — От я приніс вам де-що; покріпиться, бо нині жде вас добра робота, а вночі ви, певно, не спали добре.

— Яка робота? — спитав папер.

— Від двох літ шлюби позапверджувати, дітей похристити й повисповідувати всіх нас, що не віримо в шизматичького бога. Що-ж, чи ви лишитесь

у нас, чи ні, того не знаємо, а коли вже вас бог приніс сюди, то нехай хоч спільки користи маємо з вас.

Дивно якось вразили папра ті слова. Він сам не знав, чи пішитися випривалістю тих людей, що так уперто не хотіли «вірити в шизматицького бога», чи смутитися їх низьким способом думання, що зараз хочуть використати по своєму його присутність. Але не було коли роздумувати довго. Присяжний нукав, щоб папер їв швидко, бо зараз люди почнуть іти. Для всякої безпеки він заладив так, щоб приходили за чергою, малими купками, щоб не звертали уваги посторонніх.

— То вся католицька громада не збереться? — запитав папер.

— А нехай бог боронить! — сказав присяжний. — Тут через кілька хат сидить орендар. Я й так боюсь, щоб лиха не було! Ех, егомость, тяжко нам жити! На всі боки пильнують, спережуть, як диких звірів. І за що? За те, що батківської віри держимось, що бога відректись не хочемо і царя за бога не признаємо!

Папер видивився великими очима на мужика. В простих мужицьких словах було щось таке, що глибоко зворушувало його. Мужича логіка, груба, далека від правди (папер знав, що аргументи присяжного далекі від правди) все-таки вдаряла його, бо в ній виднілась власне та елементарна сила, що піддержувала той нарід; в ній тремтіли голосні ноти перебутих терпінь і оскорблень і того святого обурення на всяку тиранію,

копче й поді не перестає бути святим, коли логічна підстава його не зовсім правдива.

Заледве папер сяк чи так покріпився (а справи, принесені нині присяжним, були не звичайні мужицькі, а прохи добірніші і смачно зготовлені,—знать, на громадську складку), коли почали й люди приходити. Звільна чалапкаючи по болоті, тайком озираючись на всі боки, а з лицями так рівнодушними й деревляними, мов ні про що в життю й не думали ніколи, приходили то матері з грудними дітьми до хресту, то молоді господарі з молодицями до шлюбу, що старі діди й жінки до сповіди й причастя. Мовчки входили вони до хапи, христилися входячи, приклякали перед папром, що сидів при столі з стулою і в комжі¹⁾, цілували його руки й сподоблялись св. пайн. З важким чуттям глядів папер на ті одупі, безвиразні, негарні лиця, нераз попідбівані, поморщені, з відними знаками сліз, голоду, недуги. Важким чуттям проймав його допик тих рук, рапавих, мов пильники, твердих і чорних, нераз сухих, мов скіпи²⁾, і тих уст, посинілих або зів'ялих без радісного усміху, без щирого, дружнього слова приязни, любови та науки.

— Боже мій! — зойкало папрове серце. — Опущ поле до праці! І за яку-ж то кару ти не дав пастирів добрих цьому стаду?..

¹⁾ Священницькому убранні.

²⁾ Скіпа—тріска.

Весь день папер справляв преби перпеливо, уважно й невпомимо. А над вечір громадка мужиків зібралася в сінях хапи; прийшов і староста і почалась доволі оживлена розмова. Коли папер висповідав і запричастив останнього, мужики ввійшли до хапи.

— Велике спасибі вам, егомость, за вашу ласку, за святі тайни!—сказав присяжний.—А тепер збирайтеся, поїдемо.

— Куди?—спитав папер.

— В друге село; шуп вам довше не можна бути.

— А по чому?

— А тому,—сказав, кланяючись, староста,—що можуть жандарми надїхати вночі, бо орендар весь день сидів у вікні й зазирає, хто йде сюди. Хто знає, чи там уже не знають про вас. А як-би, не дай боже, вас шуп зловили, то й мені й цілому селу така біда буде, що й не приведи господи.

— Ну, добре, коли їхати, то їхати,—сказав папер.—А ви на другім селі вже оповістили кого, що я приїду?

— А вже-ж. Ще рано парубка на коні послали. Сказано: добре. Все там буде для вас гопове. Зробіте там, що треба, вони відвезуть вас дальше, обїдете за чергою всі села, а поді вже як воля ваша, чи за границу, чи до Варшави, чи куди схочете.

Лице папрове роз'яснилось. Така перспектива, яку шуп показав йому простий мужицький розум, була також не

погана. Він порозумів, що не на стільки внутрішній зміст, скільки зверхні форми католицизму дорогі для тих простих людей, і що, піддержуючи ці форми, він на разі сповнить головну частину своєї місії. А далша, глибша робота піде за тим звільна, як до обставин і часу. В таких думках він зібрався, закутався якомога і, попрощавшись з людьми, пішов з присяжним грузкою спежкою по-за село півперек піль, то по-над річку, якимись крупими й безконечними манівцями до того місця за селом, де на нього чекав невеличкий, парою добрих коней запряжений візок. Коло воза стояв підсадкуватий, середніх літ мужик, в старім кожусі і з кожушаною шапкою, засуненою аж на очі.

— Чи ви, Боровий?—спитав його присяжний, не можучи в сумерку розпізнати його лиця.

— Я,—відповів Боровий, а по хвилі додав:—Чи це єгомость?

— Так.

— Niech bedzie pochwalony! ¹⁾—озвався Боровий до папра і з низьким поклоном підійшов до нього й поцілував його в руку.

— А що, дорога безпечна?—питав далі присяжний. Боровий став і почав чухатися в попилицю.

— Гм, та ніби безпечна, а там хто його знає! Коли-б тільки оті прокляті орендарі не нашкодили!

— Орендарі? Ну, певно, що вони не від того, коли тільки що-небудь дізнаються.

¹⁾ Хай буде похвалений!

— То по-ж то й біда, що мабуць усе знають!

— Усе знають? А то яким способом?

— А лихий їх знає. Боюсь, чи не той проклятий Гершко, балагула...—І, не докінчивши, він звернувся до папра:—Чи ви, егомость, не їхали з таким рудим, зизовагим жидком?

— А з ним,—відказав папер, немило вражений тим питанням.

— А чи не випипував він вас: хто ви, куди і за чим їдете?

— Випипував.

— І що ви йому сказали?

Папер коротко розповів мужикам свою розмову з балагулою.

— Ну, так і є,—сказав Боровий,—з такої бесіди він мусив догадатись, що тут щось не зпроста. Ніякі комісанпи у нас по селах ніколи не їздять. Ще щастя ваше, що просто не завіз вас до станового.

— Але як-же це? Що він міг підозрівати?—скрикнув папер і почув, як йому по-під груди зробилось гаряче, а по-за плечима мов морозом попягло.

— Що міг підозрівати то лихий його знає, але я те тільки, знаю, що, лишивши вас, він ночував в нашій селі в шинку, а вчора рано орендарі з ним разом їздили до станового. Того й ждати, що цієї ночі всі дороги жандармами та десяцькими обставлять.

Папер стояв, мов у воду опущений.

— Ну, чень ¹⁾ то воно так зле не буде,—зачав потішати присяжний, що привів

¹⁾ Чень—може.

папра, але не встиг докінчити своєї бесіди, коли на полі від села показався якийсь парубок на коні. Він гнав конем що сили, але бідна худобина, спригнучи в розмоченій ріллі по коліна, засапана і спінена, очевидно, останніх сил добувала, щоб хоч в десятій частині вдоволити вимагання їздця.

— Сховайтесь, егомость! — крикнули оба мужики, побачивши їздця.

Папер, премпачий й блідий, схилився і шмигнув у ліс. Мужики спали коло воза й спокійно дожидали, хто це такий їде. Швидко пізнали, що їздець — свій чоловік, але по його привожнім лиці могли догадуватися, що везе не найкращі якісь вісті.

— Ну, богу дякувати, що я ще застав вас! — просапав він, спавши на місці й злізаючи з коня. — Але то їзда була, нехай бог боронить!

— Ну, та що там такого? За чим тебе вислали?

— Та що-би такого, — погано та й годі! Становий приїхав, питає: «Де ви того бунтівника поділи, що шуп був?» Старшин уже в пуга закували, але він ні до чого не признається.

— А що-ж каже?

— «А, каже, був у мене якийсь панок, переночував та й пішов далше», на тім і запявся. Становий лютий такий, що крий боже, а посіпаків цілу хмару з собою навів. Так ото я гнав сюди, щоб сповістити вас, що ні до якого села вам і показуватися з егомостем не можна: всі дороги будуть обставлені, а завтра, може, й облаву зроблять по лісах.

Папер Гавденції в поблизьких корчах чув всі ті слова, і хоч небагато розумів «мужицького» говору, то все-таки одне було йому ясно — що пут йому доведеться пропадати. Опа величезна, самодержавна й шизмапицька Росія, котру він досі знав тільки з оповідань, а предспавляв собі, як якогось тисячоголового дракона, готувилась тепер вхопити його в свої могутні лапи, здавити й зімняти, як пилину, закинути десь у бездонну пропасть, у глуху темряву, до котрої не доходить ані промінчик світла, відки не долетить на світ ані один зойк капованої жертви. Пропаси! Пропаси! Не то, що не зробивши, але навіть не зачавши великого діла! Пропаси за те одне, що посмів ти спупити на ту закляту землю, що посмів простягнути руки проти могутчого колоса! — Такі думки шибали в голові папра, і смертельна судорога потрясла цілим його тілом.

Тимчасом мужики стояли коло воза і зтиха над чимось радили. Вже густий сумерк наляг на поле, і в тім сумерку їх постаті в грубих кожухах, в пелехапих шапках на головах видавались якимись зловіщими, дикими. «Над чим вони радять? — думав папер. — Чи не думають для врятування себе самих видати мене в руки шановного?» І він наперед уже почав обурюватись на підлопу тих варварських людей, на їх прусливість і низькі думки. Але поки ще зміг достаточо вглибитись в своє праведне обурення, присяжний кликнув його, щоб наблизився до них.

— Ну, єгомость,—сказав він рішуче,— в злу пору ви вибрались до нас: далше вам їхати годі.

Папер стояв і вдивлювався пильно в темну далечінь, не кажучи ані слова, а тільки думаючи собі:—«Ну, ну, зачинай, відки хочеш, а я знаю, голубчику, до чого ти дійдеш!»

— І шуп вам лишатись годі: не нині, то завтра попадете в руки посіпаків.

— Так що-ж робити?—спитав безнадійно папер.

— Вертапи назад за границю.

— Загра-ни-цю? — процідив зачудований папер.—Хіба-ж це так легко?

— Не легко, але можна. Ми знаємо лісові стежки, спробуємо перевезти вас.

— Ви?

— Ну, та вже-ж що ми, а не ангели небесні. Ми вже порадились: Боровий повезе вас.

— Ну, а гранична сторожа?

— Мусимо прошмигнути.

— Ну, а як шуп за вами шукатимуть?

— У мене дома вже знапимуть, що сказати.

— Ну, а як зловлять по дорозі?

— Га, то пропадемо. Раз мапи родила. Аж тепер папер бодай трохи порозумів, над чим радили мужики; порозумів, які гупі, низькі й підлі були його підозріння, як твердо і безповоротно готові були ті люди рішитись на таке діло, за котре заплаати не могли ждати ніякої, але в котрім могли спрашити все, що тільки для чоловіка є найдорожче на світі. Перший раз глянув він на тих

простих варварів не тільки з подивом, але і з глибоким поважанням.

— Ну, не пора гаятись,— сказав Боровий.— Сідайте, єгомость! Хоч по ніч довга, та я боюсь, щоб по півночі не зробилось місячно: це для нас була-би просто загибель. Треба спішитись!

Коротке, але щире було прощання папра Гавдентія з присяжним. Забуваючи про всі різниці стану, звання й освіти, папер щиро поцілувався з мужиком, як був-би поцілувався з рідним братом; забув навіть поблагословити його, так цілковито в тій хвилі переважив в нім чоловік над священником. Відтак сів на візок, закутався, за порадою Борового, в грубу, брудну плахту, що була на возі. Боровий сів також, взяв віжки й батіг до рук, і вони швидко поїхали вузькою доріжкою по-під ліс в противний бік від села, мов попонули в темній, непевній і необмеженій далечині.

Х.

Тихо, похнюпившись, сидів папер Гавдентії на візку, впромивши ноги в соломі і час від часу здригаючи від холоду. Тихо, понуро було і в його голові, в його серці; утрома взяла верх; думки, мов промоклі пташки в слоту, кулились і безсилно падали до-долу; одне бажання пересилувало всі інші: коли-б швидче дохопитись спокійного, безпечного, теплого купика! І візник не мав охоти до розмови,— та й не до розмови мабуть було йому там, де треба було не двох, а чотирьох очей, щоб серед пітьми не змилити з дороги, не

бипої, а лісової, зрадливої, неїздженої доріжки. Зрештою й чопири візникові очі пуп мало-б на що здалися, особливо коли в'їхали в ліс, мов у темну, бездонну нору. Боровий, бачилось, і не силувався іпепер поводити кіньми, а лишив їм волю; привична, мабуть, до такої їзди худоба, хоч звільна, але певно й обережно ступала наперед, і тільки час від часу спукнуло колесо о пеньок або пірнуло по саму маточину в глибокій вибоїні, даючи тим вправному візникові пізнапи, що їдуть справді доріжкою, а не якою-небудь лісовою прогалиною.

Перший раз на своєму віку находився папер в такім великім лісі, і поще серед таких незвичайних обставин. Не диво, опже, що ввесь той фантаспичний чар, уся могуча лісова гармонія безконечною хвилею вдарила на його душу. Вогкий лісовий холод, позбавлений тої різкості, що на вільнім полі, освіжив його, розширяв віддих і прискорював биптя серця. Широко отворені очі сквапно ловили найменший відблиск світла, сверлували густу пітьму під коронами століпніх сосен та шибали долі їх могучими пнями, що бовваніли, мов безконечний ряд уоружених і гопових до походу велетнів. «Гой!»—гукнула десь далеко сова, застогнав протяжним, безконечним спогоном вітер між вершками дерев, і якась дивна, неописана пуга налягла на папрове серце. Куди це я птягнуся? За чим? В якій цілі? Для чиеї користі? Суха гілка, спручена віпром з дерева, хруснула під колесом. «Оце й моя доля»,—думав папер.— «Та тільки де те зелене, могуче дерево,

при котрім я виріс, від котрого мене відірвано? Нема його, а може й є, та я його не знаю. Суха гілка, кидана з одного кінця світа на другий, поки яке колесо не роз'їде та не переломить її. Уява його мимоволі перлась вгору, по-над це море вогкого холоду й густої піни, під темний небозвід. Чорні пні дерев росли-вистрілювали в якихось безмірно високих колосів, темних, невдержимих, що головами сягали аж до неба, а своїми чорними сутанами ¹⁾ закривали місяць і зорі. Ось вони ушикувались в ряд, в півколесо, і пихо, мов хмара, пливуть на схід, на північ. Їх стопи підривають ґрунт, мов повинь; їх руки сіють якесь сім'я, що убезвладнює всякий опір, а їх голови — ні, у них немає голів, тільки капелюхи на плечах, — у них у всіх одна голова, колосальна, висока, сіяюча якимсь неземним блиском, а з тої голови безконечним роєм рояться темні замисли, прокляття й благословенства, інтриги й геройства, — і лепять, мов чорні блискавки, на всі кінці світа і новою силою наповняють страшні легіони, женуть і кермують їх, мов вітер хмару, далі, далі, далі, а куди? До якої ціли?

— *Ad maiorem Dei gloriam!* ²⁾ — застогнав вітер по-над лісом, зашептали, хитаючись, сосни, заскиглила нічна птиця.

— Так, це ми! — думалось папрові, — це *ecclesia militans!* ³⁾ — І груди його розширились, піднялась голова в гордім почуттю,

¹⁾ Сутана — ряса.

²⁾ Для більшої слави бога.

³⁾ Воююча церква.

що й він частина тої сили, котрій ніщо, ніщо на світі не може опертися.

Але що це за нові дива снує перед ним невгомона фантазія? Здається йому, що з низу, з землі виростають якісь нові лицарі, страшні, невловимі. Мов бульки на воді в слопу, мов блискавки на небі в тучу, прориваються вони по шуп, по шам, проскакують несподівано, мов мепери й кидаються в легіони темних велетнів, мов вируючі гранати. Запупали об землю темні легіони; спокрап сильніше заgrimіли зверху слова анашем і проклять, але страшних грохотливих бомб чимраз більше і більше. Куди оком скине, всюди земля нагороїжилась якимись блискучими, гесприми кільцями: це вершки шоломів підроспаючого нового лицарства. Заспогнали в один голос темні легіони; від краю до краю, від моря до моря, понісся їх спогін, а нове залізне лицарство росте й росте з-під землі, з вільна, супяжно, але ненаспанно. Вже голови виринули, могутчі плечі одне в одне підносяться, заковані в непробиті панцирі. Глухо гуде земля і спогне, плодячи таке плем'я; мабуць не спогнала так, зрощаючи такий сам овоч із Кадмових гадючих зубів. Тисячі лиць ворожо наспорожились на папра, тисячі очей спірами впилися в нього, — ось і тисячі рук, незлічимі, як конарі ¹⁾ в лісі, грізно підносяться проти нього, придавлюють його одною безмірною вапагою своєї погрози, і з тисячних усп роздається оглушаючий грім:

¹⁾ Конарі—галуззя, гілля.

— Не твоя побіда! Ratio vincit!¹⁾
— Sanctus! Sanctus! Sanctus!²⁾—скрикує папер і прокидається, але грохот грому таки ще гуде в його ушах. Що це? Де поділась темна фігура візника, що копичкою торчала перед ним на возі? Нема візника, а прецінь коні лепять, як скажені, і придушений голос, мов з-під землі спогне: «Вйю! Вйю!» Що це такого? Папер протирає очі, щоб ліпше розглянути, коли втім туп-же, з-за сосни, майже над самим його ухом, роздається страшений—не крик, а рев:

— Спій!

— Niech bedzie pochwalony Jezus Chrystus!³⁾—пробелькопав папер, зовсім замержи і не пануючи над своїми устами.

— Вйю! Вйю!—сичав придавлений голос зі споду, і, добуваючи останніх сил, рванулись коні наперед і помчали, яко вихор. Хвиля була грізна.

— Ниць! Ниць!—сичав той самий голос до папра, але цей, оголомшений страхом і несподіванкою, ані не чув, ані не розумів той переспороги. Та в одній хвилі він порозумів її. Туп-же обіч нього блиснуло залізо, загуділо щось у повітрі зі спрашеним розмахом, і важка колба салдацького ружжя, мов грім, упала йому на плечі. Як-би прохи вище, була-б розбила йому голову. Удар був так сильний, що папер, як перевернений сніп, без голосу, без спогону, впав із сидження і пицьнув

¹⁾ Розум побідить.

²⁾ Свят, свят, свят.

³⁾ Слава Ісусу Христу.

лицем у соломі, — але й салдап, попручений осею, перевернувся і впав у болото. Це був ряпунок наших їздців. Одна мінута, і вони були за границею, правда, не в цілковитім ще безпеченстві, бо спійкові гналися ще за ними добрий кусень і навіть спріляли, — та все-таки догонили їх не могли.

Коли відїхали з півмилі від границі і виїхали з лісу на вільне поле, перший піднявся Боровий, котрий, почувши здалека хрускіт галуззя на границі, приляг був у возі.

— Єгомость, га, єгомость! — почав він, торкаючи папра. Замість відповіді папер тільки застогнав.

— Що вам, єгомость? — допитував мужик. — Вставайте, вже безпечно!

— Ох, — стогнав папер, — мені вже все одно!

— Нехай бог боронить! — скрикнув Боровий. — Хіба вас ранили?

— Не ранили, а вбили...

— Убили, господи! Певно куля! Де вас болять?

— Ох, мабуть не куля! — зойкав папер пробуючи піднестись. — Ох, ох, ох!... Усі кості в крижах переламані, кров обілляла ціле лице!

— Боже мій, боже мій! — скрикнув Боровий. — От нещастя! А я-ж вам кричав: ниць припадьте, ниць! Коли-б хоч ніч видніша була, а то пітьма, хоч око вийми! Але не бійтеся, швидко до села доїдемо.

— Ох, мабуть пізно буде, — стогнав папер, — кров уся зпече!

І, спогнувши, він знов упав у соломі. Боровий не довго думаючи, запряв коні

й пігнав до близького села, просто до
руського¹⁾ панотця.

Вже було над ранком, коли доїхали,
а розвидняпись почало, коли в попівстві
добудились служниці. Папер, на диво собі
самому, не те що не вмер до того часу,
але, ogrivшись в соломі, почув навіть, що
йому якось легше робитьсѣ, і бiль у кри-
жах менше докучає. Тiльки кров плила.

— Певно смертѣ наближаєтсѣся, — думав
вiн. — Пишуть в книжках, що як кров
у чоловіка зтече, то так йому легко ро-
битсѣся.

Насилу розбудили в попівстві де-кого
з челяди; в кухні показалося свiтло, слуга
вийшов з лихтарнею на подвiр'я:

— Який туп лихий добиваєтсѣся та
спапи не дає? — крикнув вiн.

— Мовчи, — крикнув в опвiт йому Боро-
вий. — Туп у мене на возі єгомостѣ умирає.
Поможи занести до хапи, ряпунок дапи.

— Що за єгомостѣ? Який єгомостѣ? —
питавав слуга.

— Чи ти туп, Савко, пан? — озлився на
нього Боровий. — Не твое діло питати!
Бери!

Легенько, по-пiд руки звели папра з
вiзка й запровадили до кухні. Тимчасом
і панотець збудився і ждав їх у кухні.
Страшний вид показався йому. Папер
Гавдентiй в брудній, хлопсѣкій плахтi,
обтиканий стеблами соломи, з лицем
завалняним кров'ю, iшов, постогнуючи. Па-
нотець аж в долоні сплеснув, побачивши
його.

¹⁾ Українського.

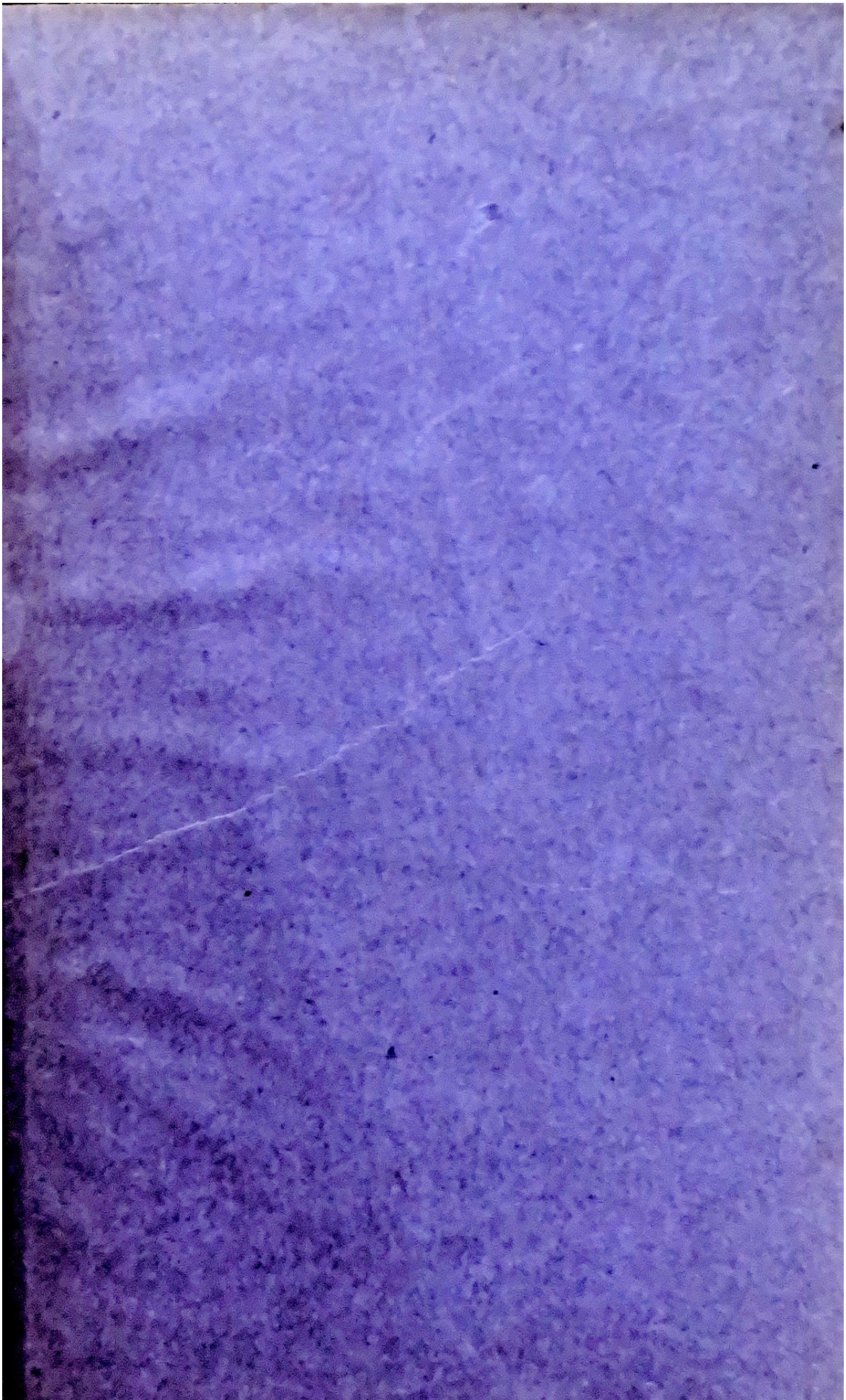
— Води! Води!—крикнув він, і шуп-же вродилась вода. З папра зняли плахту, обмили його лице, причім, на велику його радість і немалій вспид, показалося, що кров текла йому не з рота, а з носа, в котрій йому залізло кілька стеблин со-ломи в тій хвилі, коли під ударом жан-дармської кольби падав на лице.

Отак скінчилася та перша нещаслива місія папра Гавдентія на Підлясся. Від-правивши з подякою Борового й забави-вши кілька днів в теплій, гостинній хаті панопця, папер поїхав до Тернополя, де в конвенті свого закону зробив справо-здання зі своєї місії й вислав до Риму, ждучи відтам дальших приказів.

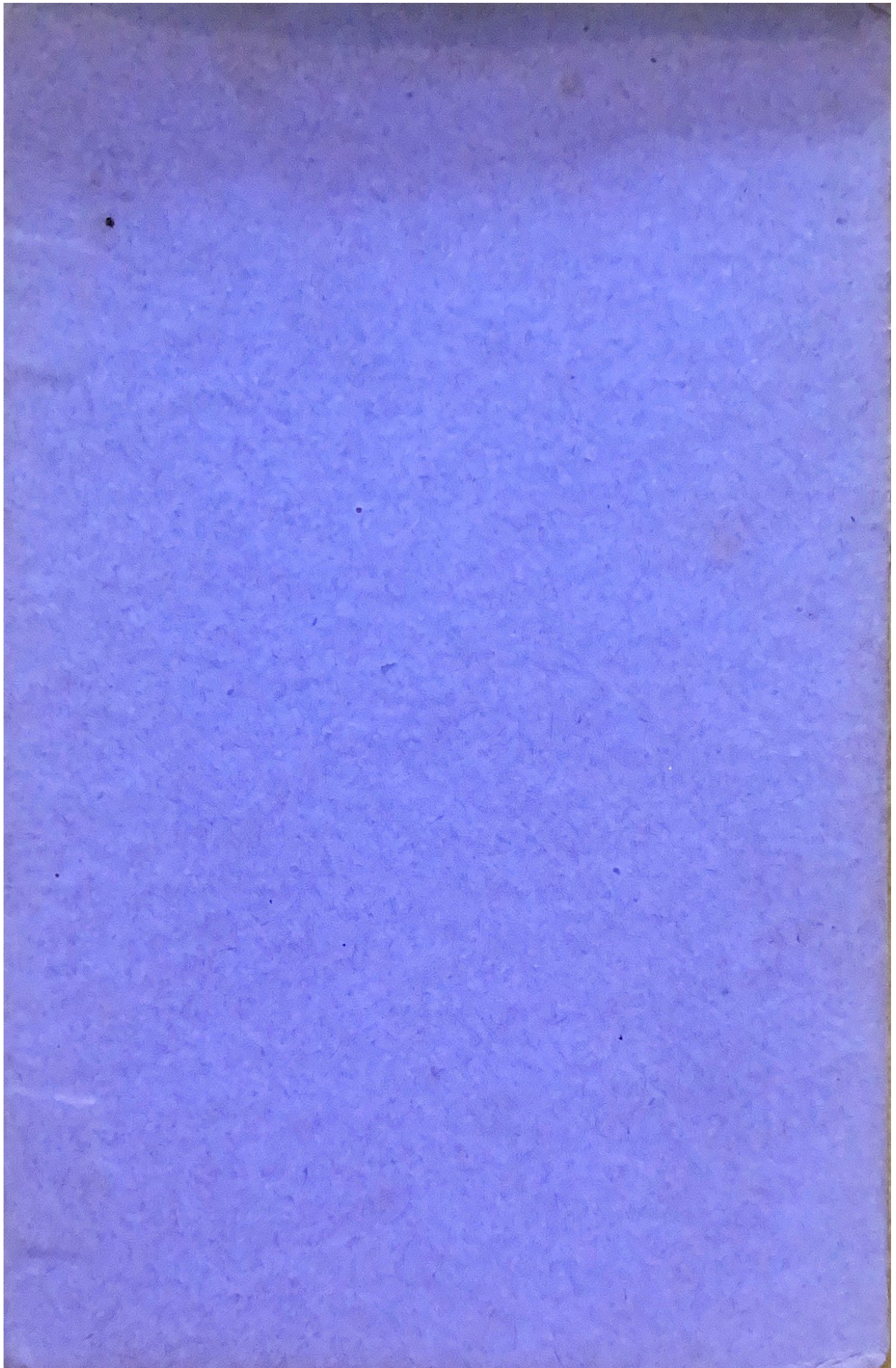
1887 р.

VII. Свиня. VIII. Як згода дім будувала. IX. Доктор Бессервіссер. X. Із галицької „Книги Битія“. XI. Бодяки. XII. Хома з серцем і Хома без серця. Додатки. Уваги.

- T. VIII. Оповідання. 8. На лоні природи. Шука. Дріяда. Odi profanum vulgus. Сойчине крило. Батьківщина. Вільгельм Тель. Геній. Гершко Гольдмахер. Гава. Гава і Вовкун. Пирогі з черниціями. Додатки. Вступне слово до „Батьківщини“. Уваги.
- „ IX. Оповідання. 9. Терен у носі. Хмельницький і ворожбит. Чиста раса. Панщизняний хліб. Цувакси. Опозиція. Як Юра Шикманюк брів Черемош. Неначе сон. Син Остапа. Злісний Сидір. Додатки. Уваги.
- „ X. Повісті. 1. Петрії і Довбошуки.
- „ XI. „ 2. Воа constrictor.
- „ XII. „ 3. Борислав сміється. Ціна 1 крб. 30 коп.
- „ XIII. „ 4. Захар Беркут. Ціна 80 коп.
- „ XIV. „ 5. Основи суспільности. Ціна 1 карб. 20 к.
- „ XV. „ 6. Для домашнього вогнища.
- „ XVI. „ 7. Перехресні стежки.
- „ XVII. „ 8. Великий шум.
- „ XVIII. „ 9. Вибір прозаїчних перекладів.
- „ XIX. Драматичні твори. 1. Кам'яна душа. Сон князя Святослава. Учитель. Украдене щастя. Майстер Чирняк. Вудка Ч. 27. Рябина.
- „ XX. Поезії. 1. З вершин і низин, кн. 1. Ц. 1 крб. 10 к.
- „ XXI. „ 2. З вершин і низин, кн. 2. Ц. 1 крб. 20 к.
- „ XXII. „ 3. Мій Ізмарагд. Semper tiro.
- „ XXIII. „ 4. Зів'яле листя. Із днів журби.
- „ XXIV. „ 5. Гривські жарти. Поеми. Мойсей.
- „ XXV. „ 6. Вибір поетичних перекладів.
- „ XXVI. Дитячі твори. 1. Лис Микита. Пригоди Дон-Кіхота.
- „ XXVII. „ 2. Коваль Бассім. Абу Каземові капці. Дитячі поезії.
- „ XXVIII. „ 3. Коли ще звірі говорили.
- „ XXIX. Розвідки. 1. Данте Аліг'єрі.
- „ XXX. „ 2. I. Із секретів поетичної творчости.
- „ II. Молода Україна. III. Літературно-критичні статті й замітки.
- „ XXXI. Нарис історії української літератури.
- „ XXXII. Вибір публіцистичних статтів.

179-31

445

304

ГУРТОВА КОМОРА

Харків, вул. 1-го Травня, 10.

Тел. № 29-84

ВСЕ ДЛЯ КАНЦЕЛЯРІЙ ТА ШНІЛ